

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

ЯЩЕНКО ЕЛЕОНОРА МИХАЙЛІВНА

УДК 378.14.03(477)

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ У
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ**

13.00.07 - теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ-2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Тернопільському національному економічному університеті,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський національний економічний
університет, завідувач кафедри психологічних та
педагогічних дисциплін

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Тернопільська Валентина Іванівна,
Житомирський військовий інститут
імені С. П. Корольова, проректор з виховної
роботи та роботи зі студентськими організаціями

кандидат педагогічних наук, доцент
Зарубінська Ірина Борисівна,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
доцент кафедри іноземних мов

Захист відбудеться 22» грудня 2010 р. о 14 годині на
засіданні спеціалізованої вченої/рада <д 26.454.01 в Інституті проблем виховання
НАПН України за адресою: 04060 м. Київ, вул. М.Берлінського, 9, 8-поверх, зал
засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту проблем
виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розісланий 20» листопада 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Масфр

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Головним завданням сучасної системи вищої освіти є формування компетентних фахівців, яким притаманні не тільки суто професійні властивості, а й самостійність, творче мислення, впевненість у власних силах, соціально-комунікативна активність, етика ділового спілкування, про що зазначається у Законі України «Про вищу освіту».

Необхідність комунікативної культури фахівців економічного профілю зумовлюється тим, що: по-перше, професійне спілкування є передумовою успішної діяльності; по-друге, в умовах переходу до ринкових відносин, розширення міжнародного співробітництва, зростає значимість підготовки персоналу; по-третє, комунікативна компетенція є необхідним компонентом самореалізації та самовдосконалення особистості.

Зважаючи на соціально-економічні особливості сучасного етапу розвитку суспільства, часткову деградацію системи моральних, духовних, естетичних цінностей молоді людини, багато українських вчених доводять необхідність гуманізації освіти як однієї з найважливіших умов її модернізації. Дослідження проблеми формування комунікативної культури студентів ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого навчання і виховання І. Беха, В. Білоусової, Є. Бондаревської, О. Вишневського, О. Коберника, О. Савченко, К. Чорної.

Для нашого дослідження особливо цінними є сучасні наукові розробки з формування особистості студента в системі вищої освіти: О. Дубасенюк, В. Кравця, О. Плахотнік, В. Сипченка; наукові праці, присвячені проблемам виховання: Л. Белоусової, В. Оржеховської, М. Фіцули, П. Щербаня.

На важливості комунікативної підготовки у вищих навчальних закладах акцентують увагу І. Зверева, М. Ісаєнко, А. Капська, М. Коць, О. Кулешова, А. Курінна, В. Малахов, Н. Скотна, Ф. Хміль, Г. Цукерман, П. Шахбанова, О. Швед, Т. Шепеленко, О. Шмайлова, О. Яковліва.

Встановлено, що формування комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів залежить від структури вербальної взаємодії викладача і студента (О. Бодальов, А. Брудний, В. Грехнев, В. Кан-Калік, О. Леонтєв, С. Мусатов, Т. Нетчинова, А. Реан, М. Тоба, І. Тодорова, А. Хараш), а також від ефективності впровадження педагогічних технологій організації навчально-виховного процесу (В. Безпалько, О. Пехота, І. Підласий, С. Сисоєва).

Проблема формування комунікативної культури, визначення її сутності, структурних компонентів стала предметом наукових розвідок В. Барковського, О. Гаврилюк, Т. Гончар, О. Даниленко, О. Корніяки, В. Лівенцової, Є. Медведєвої, Г. М'ясоїд, В. Садової, І. Тимченко, О. Уваркіної.

Теоретичне обґрунтування системи виховання соціально-комунікативної культури проведене В. Тернопільською, тендерний аспект цієї проблеми висвітлено в працях В. Кравця. Комунікативну культуру виокремлюють в структурі загальної

(М. Александрова), психологічної (Л. Колмогорова, М. Обозов) та педагогічної культури особистості (І. Зарецька).

Однак поза увагою дослідників залишилося таке важливе питання, як формування комунікативної культури у майбутніх економістів. Це зумовлює виникнення суперечностей між сучасними вимогами ринку праці та дійсним станом сформованості комунікативної культури фахівців економічного профілю у ВНЗ, вагомими можливостями, закладеними в навчально-виховному процесі цих закладів і традиційним підходом до його організації.

Зважаючи на актуальність проблеми та недостатню розробленість, було обрано тему дисертаційного дослідження **«Формування комунікативної культури студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів економічного профілю»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою науково-дослідної теми кафедри психологічних та педагогічних дисциплін Тернопільського національного економічного університету «Формування системи цінностей молоді в умовах нерівномірного економічного розвитку держави» (державний реєстраційний номер - 010411003690). Тема дисертації затверджена Вченою радою Тернопільської академії народного господарства (протокол №9 від 28 квітня 2005 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАІШ України (протокол № 5 від 22 травня 2007 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів економічного профілю.

Гіпотеза дослідження. Формування комунікативної культури у студентів економічних вищих навчальних закладів покращиться за умов: застосування технології проектування як основи педагогічної діяльності; забезпечення інтерактивної взаємодії викладача і студента у навчально-виховному процесі; поєднання змісту професійної підготовки з опануванням студентами комунікативною культурою; організації навчально-виховного процесу на засадах особистісно орієнтованого підходу.

Завдання дослідження:

1. Обґрунтувати теоретичні засади формування комунікативної культури студентів, уточнити сутність поняття «комунікативна культура».
2. Визначити компоненти, критерії, показники, виявити рівні сформованості комунікативної культури студентів ВНЗ економічного профілю.
3. Розробити і впровадити модель формування комунікативної культури студентів у навчально-виховному процесі ВНЗ економічного профілю.
4. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування комунікативної культури студентів-економістів у навчально-виховному процесі ВНЗ.

Об'єкт дослідження - процес формування комунікативної культури студентів.

Предмет дослідження - педагогічні умови формування комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів економічного профілю у навчально-виховному процесі.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення і висновки сучасної філософської, культурологічної та психолого-педагогічних наук, зокрема, підходи - системно-діяльнісний (М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень), культурологічний (А. Валіцька, В. Біблер, М. Бубер), гуманістичний (Ш. Амонашвілі, Г. Балл, Є. Бондаревська, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська), особистісно орієнтований (І. Бех, В. Білоусова, К. Платонов, С. Подмазін, Р. Рибалка, І. Якиманська), аксіологічний (М. Боришевський, Б. Гершунський, Є. Зеленов); основи теорії комунікації (А. Добрович, Г. Кучинський, Ю. Лотман, Р. Якобсон, Я. Яноушек, Ю. Габермас, К.О. Апель, Х.-Г. Гадамер, В. Хьосле); ідеї - становлення загальної культури особистості (М. Александрова, П. Герчанівська, В. Гриньова, І. Ісаєв, Л. Колмогорова, В. Межуєв); теорії та практики педагогічних технологій (В. Безпалько, О. Падалка, О. Пехота, І. Підласий, О. Савченко, С. Сисоєва); особистісного зростання під впливом педагогічної комунікації в навчально-виховному процесі (О. Бодальов, А. Брудний, В. Грехнев, В. Кан-Калік, О. Леонтєв, С. Мусатов, Т. Нетчинова, А. Реан, І. Тодорова, А. Хараш).

Для вирішення визначених завдань використано такі взаємопов'язані **методи дослідження:**

теоретичні: аналіз наукової літератури, що дало змогу визначити об'єкт, предмет, мету дослідження, сформулювати його завдання, уточнити сутність поняття «комунікативна культура»; синтез, порівняння, систематизація та узагальнення теоретичних й емпіричних даних, за допомогою яких розроблено нові підходи до організації навчально-виховного процесу в економічних ВНЗ, здійснено теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування комунікативної культури студентів-економістів;

емпіричні: діагностичні (анкетування, бесіди, тести, педагогічне спостереження, якісний аналіз і методи статистичної обробки, констатувальний і формувальний експеримент), завдяки яким було визначено рівні сформованості у майбутніх фахівців економічного профілю комунікативної культури, доведено доцільність розроблених нами педагогічних умов формування у студентів економічних ВНЗ комунікативної культури та моделі їх впровадження.

Дослідно-експериментальна база. Дослідження здійснювались впродовж 2004-2009 років на базі Тернопільського національного економічного університету, Львівського державного університету внутрішніх справ, Львівського національного університету імені Івана Франка. Загалом охоплено експериментом 600 студентів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* розроблено: педагогічні умови формування комунікативної культури студентів-економістів (застосування технології проектування як основи педагогічної діяльності; забезпечення інтерактивної взаємодії викладача і студента у навчально-виховному процесі; поєднання змісту професійної підготовки з опануванням студентами комунікативною культурою; організації навчально-виховного процесу на засадах особистісно орієнтованого підходу); розроблено та впроваджено модель формування комунікативної культури у навчально-виховному процесі економічних ВНЗ, визначено та охарактеризовано критерії комунікативної культури (когнітивний; емоційно-ціннісний, поведінковий), виявлено рівні її сформованості (низький, середній, високий, творчий).

Уточнено сутність поняття «комунікативна культура», під якою розуміємо інтегративне особистісне утворення, яке включає знання про етикетні норми спілкування, систему вмотивованих, морально зорієнтованих комунікативних якостей і вмінь студентів, які мають особистісний сенс і регулюють поведінкові аспекти комунікації.

Подальшого розвитку набули положення щодо реалізації особистісно орієнтованого підходу в процесі формування комунікативної культури у студентів економічних ВНЗ.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено і впроваджено у ВНЗ економічного профілю методику педагогічного діагностування, яка дає змогу визначити стан сформованості у студентів комунікативної культури; комплекс методів і прийомів ефективного формування у студентів комунікативної культури, які є адекватними професіям економічного профілю; авторський спецкурс «Особистісно орієнтована підготовка майбутніх економістів» та програму виховної роботи «Формування комунікативної культури студентів».

Отримані результати можуть бути використані при розробці змісту психологічних і педагогічних дисциплін у вищій школі, підготовці посібників і практичних рекомендацій з теорії та методики виховання студентів економічних ВНЗ, на курсах підвищення кваліфікації викладачів.

Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Тернопільського національного економічного університету (акт № 126—06/1859 від 02.09.2010 р.), Херсонського державного університету (акт №07-12/742 від 25.05.2009 р.), Львівського державного університету внутрішніх справ (акт №3/2724 від 11.12.2009 р.), Львівського національного університету імені Івана Франка (акт № 4233-105 від 23.11.2009 р.)

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертації доповідалися на наукових конференціях: *міжнародних* - «Викладання психолого-педагогічних дисциплін у технічному університеті: методологія, досвід, перспективи» (Київ, 2007), «Реалізація концепції освіти з БЖД: сучасні проблеми

та ефективність інноваційних освітніх технологій» (Тернопіль, 2008), «Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Тернопіль, 2008); *всєукраїнських* - «Мультикультурний світ у просторі освіти» (Харків, 2006), «Становлення і розвиток банківської системи України в умовах ринкових перетворень в економіці» (Тернопіль, 2008), «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації» (Тернопіль, 2009); *регіональних* - «Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти» (Тернопіль, 2003), «Наукове проектування інноваційних та економічних систем національної освіти» (Тернопіль, 2003); *університетських* - (Тернопіль, 2004-2010). Результати дисертаційної роботи обговорено на засіданнях кафедри психологічних та педагогічних дисциплін ТНЕУ, під час проведення відкритих занять для студентів ТНЕУ.

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 14 одноосібних друкованих працях, у тому числі 4 із них - у фахових виданнях, затверджених ВАК України. Всі публікації одноосібні.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 294 сторінок. Основний зміст викладено на 178 сторінках, додатки - на 87 сторінках. Робота містить 17 таблиць та 18 рисунків. У списку використаних джерел - 315 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету і завдання, розкрито теоретико-методологічні основи, методи, наукову новизну та практичне значення роботи, а також подано відомості про апробацію дисертації та впровадження її результатів у педагогічну практику.

У **першому розділі** - «Теоретичні засади формування комунікативної культури студентів економічних ВНЗ» - здійснено комплексний аналіз проблеми, охарактеризовані сучасні підходи до побудови навчально-виховного процесу у ВНЗ економічного профілю, уточнено суть поняття «комунікативна культура»; виявлено стан сформованості комунікативної культури студентів.

Розгляд теоретичних основ будь-якого дослідження передбачає визначення системи понять, пов'язаних з його проблемою, розкриття їхньої сутності. У нашій роботі такими поняттями є «комунікація», «культура особистості», «комунікативна культура».

Результати аналізу психолого-педагогічної та філософської літератури свідчать, що латинський за походженням термін «комунікація» має кілька значень, а саме: тлумачиться вченими як ознака людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємодіяванні людей на основі обміну різного роду інформацією, також часто синонімізується з поняттями взаємодія та спілкування. В останньому випадку йдеться про духовне приєднання індивіда до інших, їх прилучення до себе

або один до одного, що досягається за допомогою трансляції особистісно значущих ідей, цінностей, духовних надбань, саморозкриття власної неповторності кожного учасника комунікативної взаємодії.

Аргументовано, що культура загалом є специфічним способом організації і розвитку людської життєдіяльності, який відображено у продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм і засад, духовних цінностей, у сукупності ставлень до природи, один до одного і до самих себе, що охоплює три складові: технологічну (матеріальну), соціальну (типи поведінки і відносини між людьми) та духовну (цінності, віра). Культура особистості становить гармонію культури знань, культури творчого взаєморозуміння і культури почуттів та спілкування (О. Газман).

У західній психолого-педагогічній науці існує тенденція трактування теорії комунікації в контексті прагматичного аспекту її поведінкових елементів: повідомлення (виключно комунікація), серія повідомлень (взаємодія), паттерни комунікації (П. Вацлавік, Дж. Бівін, Д. Джексон). При цьому особистості належить лише пасивна роль наслідування. На необхідності створення нової етики людських відносин, оволодіння якою забезпечувало б набуття людиною культури загалом на шляху до самореалізації, наголошується у працях філософів Ю. Габермаса, К. О. Апеля, Х.-Г. Гадамера, В. Хьосле, а також практиків психотерапії - К. Роджерса, А. Маслоу.

Аналіз наукових досліджень засвідчив наявність різних підходів до визначення змісту поняття «комунікативна культура особистості». Базуючись на результатах досліджень щодо визначення поняття та критеріїв її сформованості, висвітлених у працях В. Барковського, О. Гаврилюк, Т. Гончар, О. Кисельової, А. Курінної, В. Лівенцової, Г. М'ясоїд, В. Садової, І. Тимченко, О. Уваркіної, Т. Шепеленко, О. Шмайлової та інших науковців, можна зробити висновок про відсутність єдиної системи критеріїв і показників формування комунікативної культури.

З'ясовано, що дослідники, які вивчають оптимізацію навчально-виховного процесу у вищій школі у контексті сучасних вимог, акцентують на важливості особистісно орієнтованого підходу (І. Бех, В. Білоусова, Є. Бондаревська, С. Гончаренко, Ю. Мальованій, О. Савченко, І. Якиманська). Домінантою у вихованні майбутнього фахівця економічного профілю визначено саморозвиток, який підтримується не тільки самостійністю у виборі стратегічно важливих потреб і мотивів професійної діяльності, а й у виборі способів поведінки і моделей спілкування.

Необхідність формування комунікативної культури у навчально-виховному процесі спричинюється потребою в розвитку загальної культури особистості (М. Александрова, П. Герчанівська, В. Гриньова, І. Ісаєв, В. Межуєв) у тісному поєднанні з духовною культурою (О. Белих, Є. Зеленов, В. Москалець, О. Платонов, Г. Пономарьова, Г. Шевченко).

Специфіка формування комунікативної культури студентів в навчально-виховному процесі ВНЗ здебільшого залежить від конкретних особливостей структури вербальної взаємодії викладача і студентів (Г. Андреева, О. Бодальов, А. Брудний, В. Грехнев, В. Кан-Калік, О. Леонтьєв, С. Мусатов, Т. Нетчинова, А. Реан, М. Тоба, І. Тодорова, А. Хараш), а саме: типу цієї взаємодії, культури викладача, стилю його спілкування, індивідуального впливу, застосування ефективних технологій педагогічного проектування.

На основі узагальнюючого психолого-педагогічного аналізу в нашому дослідженні комунікативна культура є знаряддям суб'єкта спілкування, внутрішнім результатом його комунікативної діяльності. Це інтегративне особистісне утворення, яке включає знання про етикетні норми спілкування, систему вмотивованих, морально зорієнтованих комунікативних якостей і вмінь людини, які мають для неї особистісний сенс і регулюють поведінкові аспекти її комунікації з іншими людьми. Структура комунікативної культури особистості охоплює комунікативний потенціал особистості, а також такі інтегральні комунікативні властивості, як комунікабельність, контактність, комунікативну сумісність, комунікативні знання і вміння, комунікативні здібності, емпатію, взаєморозуміння. Одним із важливих елементів комунікативної культури є комунікативна компетентність, яка передбачає адекватне застосування знань, вмінь, навичок, норм і цінностей для вирішення освітніх, розвивальних і виховних завдань.

З метою визначення стану сформованості у студентів економічних ВНЗ комунікативної культури нами проводився констатувальний етап експерименту, в якому брало участь 600 студентів других курсів Тернопільського національного економічного університету, Львівського державного університету міністерства внутрішніх справ, Львівського національного університету ім. І. Франка.

Основними завданнями цього етапу дослідно-експериментальної роботи були: визначення компонентів, критеріїв, показників сформованості у майбутніх економістів комунікативної культури; розробка методики дослідження, добір відповідного методичного інструментарію; виявлення рівнів сформованості комунікативної культури у студентів вищих навчальних закладів економічного профілю.

Розглядаючи комунікативну культуру студентів як інтегративне особистісне утворення, в його структурі виокремлено три взаємопов'язані компоненти: когнітивний (знання, уявлення), емоційно-ціннісний (ставлення, поцінування, самооцінка), поведінковий (реальна комунікативна поведінка).

Ця структура враховувалася при розробці критеріїв, які були ідентичними внутрішньому змісту означених компонентів. Показниками за когнітивним критерієм визначили: знання етикетних норм спілкування, способів їх прояву; розуміння сутності комунікативної культури та якостей, які свідчать про її наявність; усвідомлення факторів, що впливають на формування комунікативної культури. Показниками за емоційно-ціннісним критерієм вважали: емоційно-

позитивне ставлення до етикетних норм спілкування, прагнення їх використовувати, розвиток емпатії, адекватну самооцінку. До показників за поведінковим критерієм зарахували: уміння дотримуватися етикетних норм у процесі спілкування, прояв емпатії, комунікативні здібності.

Оснovoю констатувального етапу експерименту складала педагогічна діагностика, яка здійснювалася за допомогою анкетування, бесід, тестування, цілеспрямованих спостережень.

Аналіз та узагальнення результатів констатувального експерименту показали, що більшість студентів перебуває на низькому (26,7 %) і середньому (43,5 %) рівнях сформованості комунікативної культури. На творчому рівні їх зафіксовано 11,4%, на високому - 18,4% від загальної кількості загалу студентів, охоплених педагогічною діагностикою.

Результати діагностики свідчать про те, що рівень сформованості комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів економічного профілю не повною мірою відповідний сучасним вимогам суспільства, а сам процес її формування є важливою теоретико-практичною проблемою виховання у вищій школі, яка потребує вирішення.

У другому розділі - «Теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов формування комунікативної культури студентів економічних вищих навчальних закладів» - обґрунтовано педагогічні умови та модель формування комунікативної культури студентів, висвітлено зміст, організацію навчально-виховної діяльності з формування у студентів комунікативної культури, проведено аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.

Одержані нами результати щодо стану сформованості у студентів - майбутніх економістів стали підґрунтям для визначення педагогічних умов, запровадження яких сприяло б, з одного боку, мінімізації виявлених недоліків, а з іншого, - забезпечувало б підвищення рівня сформованості у них досліджуваного особистісного утворення. Під педагогічними умовами мали на увазі об'єктивні й суб'єктивні чинники, реалізація яких давала б можливість досягти необхідної мети при найбільш раціональному застосуванні педагогічних сил і засобів. У нашій роботі мета полягала в ефективності процесу формування у студентів економічних ВНЗ комунікативної культури.

Ґрунтуючись на аналізі наукової літератури, зважаючи на сутність комунікативної культури і наявний стан її сформованості у студентів та виборі навчально-виховного процесу як основного засобу її формування, такими умовами визначили: застосування технології проектування як основи педагогічної діяльності; забезпечення інтерактивної взаємодії викладача і студента у навчально-виховному процесі; поєднання змісту професійної підготовки з опануванням студентами комунікативною культурою; організацію навчально-виховного процесу на засадах особистісно орієнтованого підходу.

Для виконання завдань дисертаційного дослідження з організації навчально-виховного процесу було розроблено і впроваджено модель формування комунікативної культури студентів ВНЗ економічного профілю (рис. 1), яка підпорядковується меті; охоплює обґрунтування концептуальних засад з урахуванням особистісно орієнтованого підходу, принципи, напрями впровадження; має відповідний зміст організації навчально-виховної діяльності; компоненти; педагогічні умови, за яких стане ефективнішим процес формування комунікативної культури; форми та методи; результат.

Проектування - це попереднє науково обґрунтоване визначення параметрів передбачуваного або можливого об'єкту, стану чи процесу в поєднанні із засобами його досягнення. Основним об'єктом проектування визначили педагогічний процес як об'єднання в єдине ціле тих факторів, які сприяли формуванню у студентів комунікативної культури в їх взаємодії з педагогами, що охоплювало три етапи: моделювання, розробку проекту, конструювання.

Технологія педагогічного проектування включала послідовність етапів і реалізація яких проводилась на: макrorівні; метарівні; мікрорівні.

На макrorівні моделювався етап діагностики освітнього простору ВНЗ через окреслення стратегічних завдань сучасної економічної освіти; визначення наявного стану комунікативної культури студентів-економістів. Метарівень технології проектування охоплював: комплексний аналіз (педагогічну діагностику) стану сформованості у студентів комунікативної культури; систематизацію проблем й потенційних можливостей підвищення її рівня в навчально-виховному процесі ВНЗ. Мікрорівень забезпечував завершальний етап технології проектування процесу формування комунікативної культури майбутнього професіонала економічної галузі та містив: постановку індивідуальних завдань корекційної програми самотворення; розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості засобами предметного змісту особистісно орієнтованих програм; опис програми самовиховання.

Для перевірки ефективності розроблених нами педагогічних умов формування у студентів економічних ВНЗ комунікативної культури проводився формувальний етап експерименту. Однією з його складових визначили розроблений нами спецкурс «Особистісно орієнтована підготовка майбутніх економістів» та програму виховної роботи «Формування комунікативної культури студентів», яка проводилась в позанавчальний час.

У процесі дослідження нами проаналізовано зміст інтерактивної взаємодії викладача і студентів, який включає: особливу презентативну подачу знань через вербальний та невербальний канали діалогічної взаємодії та певні форми і способи організації заняття (рольова гра, діловий обмін у формі міні-конференцій, презентації групових проектів, розв'язування кросвордів чи психологічних задач, вирішення педагогічних ситуацій, реалізація інтимно-особистісного спілкування засобами тренінгових вправ). Це сприяло розвитку етикетних норм спілкування студентів у тісному поєднанні з їхнім професійним становленням.

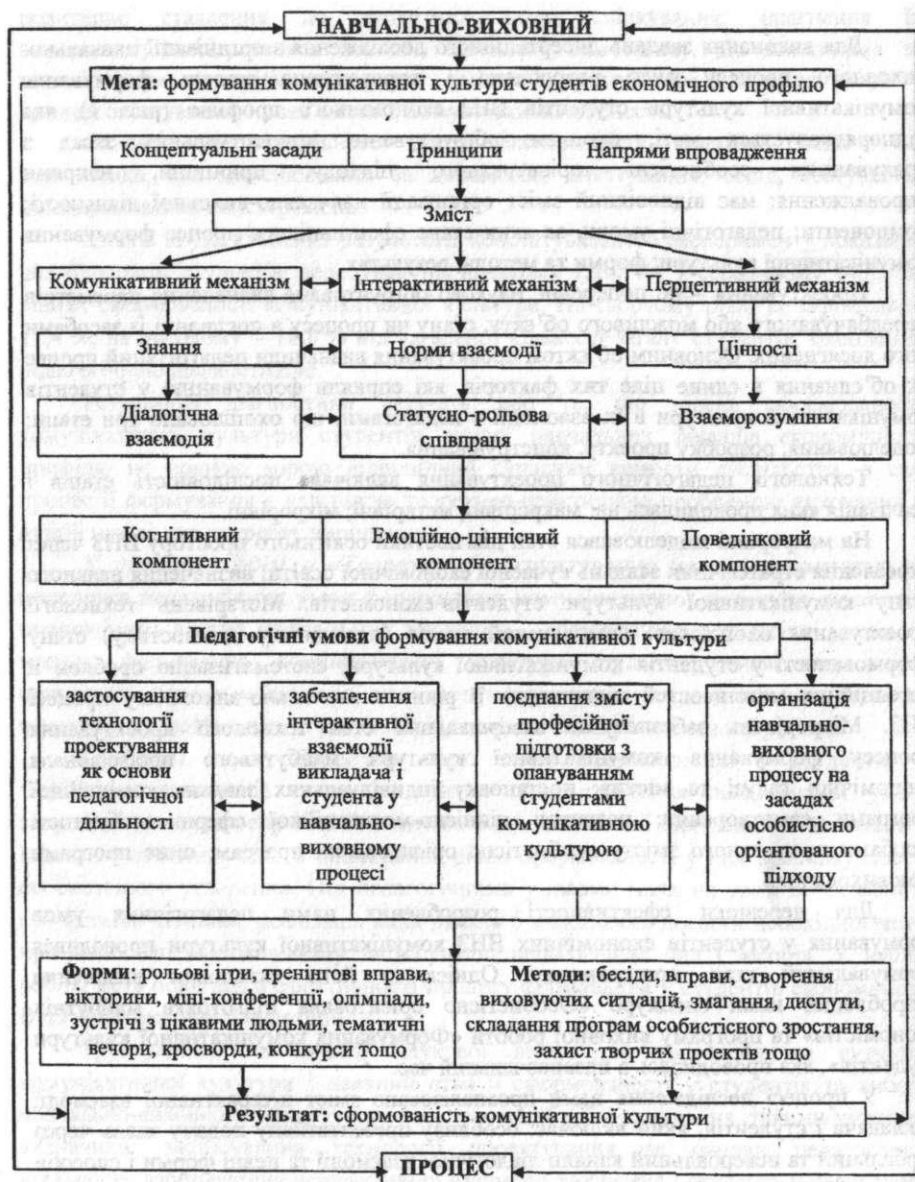

Рис. 1. Модель формування комунікативної культури у студентів ВNZ економічного профілю

Практичні заняття проходили з використанням елементів тренінгу, ділових і рольових ігор, відеосюжетів, психологічних задач, педагогічних ситуацій, кросвордів, дискусій, соціально-психологічної діагностики, творчих завдань, презентацій. Виховна робота проводилася за розробленою нами програмою «Формування комунікативної культури студентів», яка реалізовувалась у позанавчальний час, зміст якої спрямовувався на підвищення знань студентів у сфері комунікативної культури, формування у них відповідних ціннісних орієнтацій, вправляння у використанні необхідних умінь і навичок. Основними методами та формами роботи було обрано бесіди, вправи, творчі завдання, рольові ігри, психологічні етюди, розгляд та обговорення проблемних ситуацій, тести, вечори, зустрічі з цікавими людьми, тижні кафедри.

Після завершення формувального етапу експерименту, під час якого здійснювалася апробація розроблених нами педагогічних умов формування комунікативної культури студентів економічних ВNZ за показниками всіх структурних компонентів - когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового, проводилися заключні зрізи, які за методикою були аналогічними тим, що використовувалися у процесі констатації. Були визначені експериментальні та контрольні групи. Кількість студентів та рівні сформованості у них досліджуваного утворення в експериментальних і контрольних групах були аналогічними (308 студентів експериментальної групи (ЕГ) та 292 студента контрольної (КГ) групи).

Узагальнення результатів за всіма напрямками дало змогу визначити рівні сформованості комунікативної культури у студентів, які навчаються в економічних ВNZ, за визначеними нами структурними компонентами цього особистісного утворення: когнітивним, емоційно-ціннісним та поведінковим.

В експериментальних групах, де навчально-виховний процес вибудовувався на розроблених нами педагогічних умовах, відбулися помітні позитивні зрушення в рівнях сформованості у студентів показників когнітивного компонента комунікативної культури. Студенти, яких ми віднесли до високого рівня, виявляли ґрунтовні знання щодо етикетних норм спілкування, способів їх прояву; демонстрували хорошу обізнаність з якостями, необхідними майбутньому економісту, серед яких помітне місце посідала комунікативна культура. Значно зменшилася кількість студентів на середньому та низькому рівнях. Ці результати значно відрізнялися від показників, одержаних у контрольних групах, де навчання і виховання здійснювалося за традиційним підходом.

У ході заключних зрізів визначалися рівні сформованості у студентів економічних ВNZ за показниками емоційно-ціннісного компонента комунікативної культури. Результати засвідчують, що у студентів експериментальних груп відбулись суттєві зміни показників емоційно-ціннісного компонента комунікативної культури порівняно з показниками цього компонента в контрольних групах. Якщо в КГ на високому рівні сформованості досліджуваних властивостей було зафіксовано 13,3 % студентів, то в ЕГ ця кількість дорівнювала 51,6 % студентів. Показово, що на низькому рівні в ЕГ залишилося лише 5,0 %

відсотків студентів (відповідно - 6,1 % юнаків і 3,7 % дівчат), тоді як в КГ загальна кількість осіб, віднесених до низького рівня сформованості комунікативної культури за показниками емоційно-ціннісного компонента, дорівнювала 26,1 % студентів (відповідно - 28,2 % юнаків і 23,8 % дівчат).

Важливу роль для комунікативної культури має поведінковий компонент, належна сформованість якого дає особистості змогу не тільки знати необхідні норми і правила взаємодії, поцінювати їх, а й творчо використовувати у власній поведінці. З огляду на це в процесі заключних зрізів вимірювали рівні сформованості показників поведінкового компонента комунікативної культури.

У студентів ЕГ відбулися позитивні зміни, які виявлялися на практиці в постійному усвідомленому використанні етикетних норм спілкування, прояві умінь вести дискусію, діалог, виступати перед аудиторією. Не порушувалися такі норми і в повсякденному міжособистісному спілкуванні студентів між собою та з викладачами. У студентів КГ помітних зрушень не відбулося. Як і за результатами педагогічної діагностики, яка проводилася на констатувальному етапі експерименту, найбільша кількість студентів була зафіксована на середньому рівні сформованості досліджуваних якостей; досить помітною була чисельність студентів, які характеризувалися низьким рівнем комунікативної культури.

За допомогою отриманих в процесі заключних зрізів результатів щодо рівнів сформованості показників структурних компонентів комунікативної культури визначено загальні рівні сформованості цього інтегративного утворення у студентів контрольних та експериментальних груп.

Як свідчать дані таблиці 1, у студентів ЕГ економічних ВНЗ, які приймали участь у формувальному етапі експерименту, відбулися помітні позитивні зрушення у рівнях сформованості комунікативної культури. До творчого рівня за сукупністю показників усіх структурних компонентів цього особистісного утворення було віднесено 52,4 % студентів. На високому перебувало 20,5 % студентів. На середньому рівні залишилося лише 23,0 % студентів, а на низькому - 4,1 % студентів.

Таблиця 1

Рівні сформованості комунікативної культури студентів (у %)

Рівні	КГ			ЕГ		
	юнаки	дівчата	загалом	юнаки	дівчата	загалом
Творчий	11,2	12,5	11,8	51,8	53,1	52,4
Високий	16,7	18,8	17,7	20,1	21,0	20,5
Середній	42,8	42,9	42,8	23,0	23,1	23,0
Низький	29,3	25,8	27,7	5,1	2,8	4,1

Студенти ЕГ, віднесені до творчого рівня, на відміну від КГ, мають ґрунтовні знання про сутність комунікативної культури, якості, наявність яких включає це

особистісне утворення, розуміють їх важливість для діяльності фахівця економічного профілю; знають про етикетні норми спілкування та способи їх дотримання; усвідомлюють значущість різноманітних факторів, які справляють позитивний вплив на формування комунікативної культури; виявляють емоційно-позитивне ставлення до етикетних норм спілкування, поцінують їх прояв у міжособистісній взаємодії; характеризуються високим рівнем емпатії, володіють адекватною самооцінкою; усвідомлюють значення і дотримуються етикетних норм, творчо виявляють комунікативні здібності.

Що стосується студентів КГ, то тут не спостерігалось змін на краще, вони за всіма вимірюваннями заключних зрізів показали гірші результати сформованості комунікативної культури. Насамперед це стосується юнаків. В деяких випадках було зафіксоване зниження у студентів тих результатів, що були зафіксовані нами на констатувальному етапі експерименту.

У підсумковому контрольному зрізі виявлено, що в експериментальних групах (рис. 2). відбулися помітні зрушення.

Рис. 2. Динаміка рівнів сформованості комунікативної культури студентів експериментальних груп

Результати дослідницько-формувальної роботи засвідчили загальне підвищення рівнів сформованості комунікативної культури всіх студентів експериментальних груп: творчий рівень складає 52,4 %, високий рівень - 20,5 %, середній рівень - 23,0 %, до низького рівня було віднесено 4,1 % за всіма структурними компонентами. Натомість у контрольних групах не відбулося відчутних якісних і кількісних змін у рівнях сформованості комунікативної культури студентів: творчий рівень складав 11,8 %, високий - 17,7 %, середній - 42,8 %, низький - 27,7 %.

Таким чином, результати заключних зрізів засвідчили, що завдяки впровадженню розроблених нами педагогічних умов навчально-виховний процес в

економічних ВНЗ набув ефективності щодо формування у студентів комунікативної культури.

ВИСНОВКИ

1. Базуючись на різноманітних підходах, більшість науковців розуміють під комунікативною культурою надсистему в сфері комунікації, інтегративну якість особистості, в основі якої - знання, норми, цінності особи, які проявляються в спілкуванні, світоставленнях при співробітництві з іншими людьми.

Узагальнення проаналізованої науково-педагогічної літератури дало змогу уточнити сутність поняття «комунікативна культура», під яким розуміємо інтегративне особистісне утворення, яке включає знання про етикетні норми спілкування, систему вмотивованих, морально зорієнтованих комунікативних якостей і вмінь людини, які мають для неї особистісний сенс і регулюють поведінкові аспекти її комунікації з іншими людьми.

2. Визначено структурні компоненти комунікативної культури: когнітивний (знання, уявлення), емоційно-ціннісний (ставлення, поцінування, самооцінка), поведінковий (реальна комунікативна поведінка).

Критерії вимірювання сформованості комунікативної культури студентів є ідентичними до її структурних компонентів. Характеристика показників, відповідно до розроблених критеріїв, сприяла виокремленню чотирьох рівнів комунікативної культури: творчого, високого, середнього та низького.

В основу констатувального етапу експерименту покладалася педагогічна діагностика, яка здійснювалася за допомогою анкетування, бесід, тестування, цілеспрямованих спостережень. Аналіз та узагальнення результатів показали, що більшість студентів економічних ВНЗ перебуває на низькому і середньому рівнях сформованості комунікативної культури. На творчому та високому рівні зафіксовано порівняно невелику їх кількість від загалу студентів, охоплених педагогічною діагностикою.

3. Розроблено модель формування комунікативної культури студентів ВНЗ економічного профілю, яка включає: мету; концептуальні засади з урахуванням особистісно орієнтованого підходу, принципи, напрями впровадження; зміст організації навчально-виховної діяльності; компоненти; педагогічні умови, що сприяють ефективності процесу формування комунікативної культури; форми та методи; результат.

Зміст етапів та реалізації впровадження технології формування комунікативної культури охоплював: 1) проектування освітнього простору на макрорівні; 2) моделювання і конструювання технології педагогічного проектування на метарівні; 3) координацію виконання умов проектування на мікрорівні.

На макрорівні моделювався етап діагностики освітнього простору ВНЗ через: а) окреслення стратегічних завдань сучасної економічної освіти; б) визначення наявного стану комунікативної культури студентів-економістів. Метарівень проектування розкривав змістове наповнення комунікативного та інтерактивного

механізму педагогічного впливу й охоплював етапи: а) комплексного аналізу (педагогічної діагностики) стану сформованості у студентів комунікативної культури; б) систематизацію проблем й потенційних можливостей підвищення її рівня в навчально-виховному процесі ВНЗ. Мікрорівень забезпечував розкриття суб'єктивно-особистісного аспекту технології проектування формування комунікативної культури майбутнього професіонала економічної галузі, а саме: а) постановку індивідуальних завдань корекційної програми самотворення; б) розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості засобами предметного змісту особистісно орієнтованих програм; в) опис програми самовиховання.

4. Визначено педагогічні умови формування комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів економічного профілю: застосування технології проектування як основи педагогічної діяльності; забезпечення інтерактивної взаємодії викладача і студента у навчально-виховному процесі; поєднання змісту професійної підготовки з опануванням студентами комунікативною культурою; організації навчально-виховного процесу на засадах особистісно орієнтованого підходу.

Зміст розробленого нами педагогічного проектування за особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання студентів включав: об'єкт, етапи, форму, концепцію, принципи, різновиди педагогічної творчості, кроки, технологію (цілі, зміст, засоби, тип взаємодії, результат).

Інтерактивна взаємодія викладача і студентів в навчально-виховному процесі реалізовувалась через особливу презентативну подачу знань за допомогою вербального та невербального каналів спілкування та певні форми і способи організації заняття (рольова гра, діловий обмін у формі міні-конференцій, презентації групових проектів, розв'язування кросвордів чи психологічних задач, вирішення педагогічних ситуацій, реалізація інтимно-особистісного спілкування засобами тренінгових вправ). Це сприяло розвитку етикетних норм спілкування студентів у тісному поєднанні з їхнім професійним становленням.

Розроблено і впроваджено спецкурс «Особистісно орієнтована підготовка майбутніх економістів», програма якого включала 10 тем, до кожної з яких подавався перелік основних і додаткових питань, що підлягали обов'язковому опрацюванню, план проведення заняття, список рекомендованої літератури, розкривалися ключові поняття.

Виховна робота здійснювалась за розробленою нами програмою «Формування комунікативної культури студентів», яка реалізовувалась у позанавчальний час. Основними методами та формами роботи було обрано бесіди, вправи, творчі завдання, рольові ігри, психологічні етюди, розгляд та обговорення проблемних ситуацій, тести, самопрезентації, складання програм особистісного зростання.

Результати формувального експерименту засвідчили загальне підвищення рівнів сформованості комунікативної культури всіх студентів експериментальних груп: творчий рівень складає 52,4 %, високий рівень - 20,5 %, середній рівень -

23,0 %, до низького рівня було віднесено 4,1 % за всіма структурними компонентами. Натомість у контрольних групах не відбулося відчутних якісних і кількісних змін у рівнях сформованості комунікативної культури студентів: творчий рівень складав 11,8%, високий - 17,7 %, середній - 42,8 %, низький - 27,7 %.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування комунікативної культури студентської молоді у ВНЗ економічного профілю. Перспективи подальших розробок, на наш погляд, передбачають удосконалення методичного інструментарію педагогічної діагностики комунікативної культури та змістового наповнення технологічної складової в організації навчально-виховного процесу при вивченні загальноекономічних, фахових і психолого-педагогічних дисциплін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Ященко Е. М. Комунікативна культура сучасних студентів / Е. М. Ященко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. - Тернопіль : ТДПУ, 2005. - № 4. - С. 40-45. - (Серія «Педагогіка»).
2. Ященко Е. М. Механізм інтерактивного педагогічного впливу в економічному вузі / Е. М. Ященко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. - Тернопіль : ТДПУ, 2005. - № 7. - С. 40-45. - (Серія «Педагогіка»).
3. Ященко Е. М. Вплив педагогічної комунікації на систему цінностей студента економічного вузу / Е. М. Ященко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. - Чернівці : Рута, 2006. - Вил. 287. - С. 208-221. - (Серія «Педагогіка та психологія»).
4. Ященко Е. М. Саморозвиток особистості в процесі професійної підготовки / Е. М. Ященко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» : зб. наук. праць. - К. : ІВЦ «Політехніка», 2007. - №3 (21), ч. 1. - С. 156-159. - (Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка»).

Інші публікації

5. Ященко Е. М. Параметри психологічного впливу в контексті інноваційного навчання / Е. М. Ященко // Психологія і суспільство. - Тернопіль : Економ, думка, 2002. - № 3-4. - С. 160-169.
6. Ященко Е. М. Проблема параметрів ефективності вищої освіти в Україні / Е.М. Ященко // Економіка вищої освіти : зб. наук. праць / НДІ «Економіка вищої освіти», НДІ вищої освіти АПН України / голов. ред. А. Фурман. - Тернопіль : Екон. думка, 2001. - Т. 1. - С. 49-51.
7. Ященко Е. М. Принцип ментальності за модульно-розвивальної системи навчання / Е. М. Ященко // Економіка вищої освіти : зб. наук. праць / НДІ «Економіка вищої освіти», НДІ вищої освіти АПН України / голов. ред. А. Фурман. - Тернопіль : Екон. думка, 2001. - Т. 1. - С. 278-279.

8. Ященко Е. М. Види і методи психологічного впливу на особистість / Е.М.Ященко // Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти : зб. матеріалів до Другої регіон. конф., 31 січ. 2003 р. / голов. ред. А. Фурман. - Тернопіль : Екон. думка, 2003. - С. 47-50.

9. Ященко Е. М. Індивідуальний особистісний вплив у системі сучасної освіти / Е.М. Ященко // Наукове проектування інноваційних та економічних систем національної освіти : зб. матеріалів до загальноакад. наук. конф., 17 квіт. 2003 р. / голов. ред. А. Фурман. - Тернопіль : Екон. думка, 2003. - С. 28-29.

10. Ященко Е. М. Соціокультурний контекст професійної підготовки майбутніх економістів / Е. М. Ященко // Мультикультурний світ у просторі освіти : зб. наук. доп. за матер. Всеукр. наук.-практ. семін., 6 жовт. 2006 р. / ред. редкол. В. Гриньова, І. Цехмістро, В. Чешко. - Х. : ФОП М. Л. Лібуркіна, 2006. - С. 165-169.

11. Ященко Е. М. Формування комунікативної культури студентів в системі підготовки майбутнього фахівця / Е. М. Ященко // Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку : вітчизняний і зарубіжний досвід : тези доповідей Міжнар. конф. молодих вчених і студ. / ред. редкол. Л. Гаврилук-Єнсен, І. Федорова, Л. Курант, М. Дубінський. - Тернопіль : Астон, 2008. - С. 325-340.

12. Ященко Е. М. Механізми комунікативної взаємодії майбутнього фахівця банківської справи / Е. М. Ященко // Збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. до 30-річчя факультету банківського бізнесу Тернопільського національного економічного університету / відп. за вил. В. Ткачук. - Тернопіль : Астон, 2008. - С. 254-255.

13. Ященко Е. М. Педагогічне проектування культурного розвитку особистості студента / Е. М. Ященко // Реалізація концепції освіти і безпеки життєдіяльності: сучасні проблеми та ефективність інноваційних освітніх технологій : матеріали І Міжгалуз. міжнар. конф., 22-23 лют. 2008 р. / голов. ред. В. М. Оржеховська. - Тернопіль : Терно-граф, 2008. - С. 63-65.

14. Ященко Е. М. Формування комунікативної культури студентів в контексті глобальної парадигми політики вищої освіти / Е.М.Ященко // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали V Всеукр. наук. конф. - Тернопіль, ТИПУ ім. В. Гнатюка, 2009. - Ч. 1 : педагогіка, психологія, мовознавство. - С. 85.

АНОТАЦІЇ

Ященко Е. М. Формування комунікативної культури студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів економічного профілю. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 - теорія і методика виховання. - Інститут проблем виховання Національної Академії педагогічних наук України, Київ, 2010.

У дисертації здійснено комплексний аналіз проблеми, охарактеризовані сучасні підходи до побудови навчально-виховного процесу у ВНЗ економічного профілю, виявлено стан сформованості комунікативної культури студентів, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування комунікативної культури студентів, висвітлено зміст, організацію навчального процесу та виховної діяльності з формування у студентів комунікативної культури, проведено аналіз результатів дослідження.

Автором уточнено поняття «комунікативна культура», визначено структурні компоненти, критерії, показники вимірювання та рівні її сформованості у студентів вищих навчальних закладів економічного профілю.

Теоретично обґрунтовано та апробовано експериментальну модель формування комунікативної культури у студентів; розроблено педагогічні умови, що забезпечили ефективність формування комунікативної культури студентів в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів економічного профілю і виступали дієвим способом перевірки доцільності та необхідності змісту, форм та методів дослідження.

Експериментально доведено, що обґрунтовані педагогічні умови сприяють формуванню комунікативної культури студентів в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів економічного профілю.

Ключові слова: комунікативна культура, педагогічні умови, технологія педагогічного проектування, інтерактивна взаємодія, студенти-економісти.

Ященко Э- М. Формирование коммуникативной культуры студентов в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений экономического профиля. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 - теория и методика воспитания. - Институт проблем воспитания Национальной Академии педагогических наук Украины, Киев, 2010.

В диссертации исследуется проблема формирования коммуникативной культуры в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений экономического профиля. Изучены современные подходы к организации учебно-воспитательного процесса, состояние сформированности коммуникативной культуры у студентов. На основании проанализированных научных источников проблемы исследования уточнено сущность понятия «коммуникативная культура».

В процессе исследования выделены критерии (когнитивный, эмоционально-ценностный, поведенческий); определены показатели, на основании которых охарактеризованы уровни формирования коммуникативной культуры студентов в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений экономического профиля (творческий, высокий, средний, низкий). Установлено, что преобладающая часть студентов на констатирующем этапе эксперимента оказались на низком и среднем уровнях.

Опытно-экспериментальная работа показала, что формирование у будущих экономистов коммуникативной культуры осуществляется в условиях организации учебно-воспитательного процесса через системное влияние вербального взаимодействия преподавателя и студентов высшего учебного заведения экономического профиля с помощью интегрального сочетания механизмов коммуникативного (в качестве инструмента во время педагогического влияния с целью изменения поведения, эмоционального состояния, взглядов студентов), интерактивного (обосновывается на целенаправленном процессе коммуникативных воздействий педагога с целью формирования отдельных личностных новообразований) и перцептивного (выступает феноменом социализации, налаживания отношений, подражания культурным образцам и идеалам духовных и национальных ценностей).

В диссертации обоснованы и экспериментально проверены сформулированные в гипотезе педагогические условия, обеспечивающие эффективность формирования коммуникативной культуры будущих экономистов: использование в педагогической деятельности технологии педагогического проектирования; обеспечение интерактивного взаимодействия преподавателя и студента в учебно-воспитательном процессе; сочетание содержания профессиональной деятельности с овладением умениями и навыками коммуникативной культуры; организация учебно-воспитательного процесса на основании личностно-ориентированного подхода.

На формирующем этапе эксперимента была разработана экспериментальная модель формирования коммуникативной культуры студентов высших учебных заведений экономического профиля, включающая: концептуальное обоснование в контексте личностно-ориентированного подхода, принципы, аспекты внедрения, стратегии; определенное содержание организации учебно-воспитательной деятельности; педагогические условия формирования, формы и методы, результат.

Этапы внедрения технологии формирования коммуникативной культуры проводились на основе: изучения состояния уровня развития коммуникативной культуры студентов; осуществления первичного прогнозирования, качественного анализа проблем и потенциальных возможностей развития будущего профессионала; учитывания результатов комплексного анализа личностного развития для общей психолого-педагогической диагностики; обозначения конкретных целей и заданий на период организации и проведения учебно-воспитательного процесса в вузе; постановки заданий коррекционной программы с целью развития личностных и профессиональных новообразований студентов на пути к самосовершенствованию будущего экономиста.

Установлено, что интерактивное взаимодействие преподавателя и студентов в учебно-воспитательном процессе реализуется посредством: особенной презентативной подачи знаний с помощью вербального и невербального каналов общения, определенных форм и способов организации занятий (ролевая игра,

деловой обмен в форме конференций, презентации групповых проектов, разгадывание кроссвордов или решение психологических задач и педагогических ситуаций, реализация интимно-личностного общения средствами тренинговых упражнений). Это способствовало развитию этикетных норм общения студентов в тесной взаимосвязи с их профессиональным становлением. Разработан и внедрен спецкурс «Личностно ориентированная подготовка будущих экономистов», программа которого включала темы, основные ключевые дополнительные вопросы, список рекомендованной литературы. Воспитательная работа проводилась с помощью разработанного нами курса «Формирование коммуникативной культуры студентов», которая проводилась во внеучебное время. Основными методами работы были беседы, упражнения, творческие задания, ролевые игры, вечера, встречи с известными людьми.

Результаты экспериментального исследования свидетельствуют о том, что у студентов экспериментальных групп, в сравнении с контрольными, отмечены качественные изменения в формировании коммуникативной культуры в учебно-воспитательном процессе высшего учебного заведения экономического профиля.

Ключевые слова: коммуникативная культура, педагогические условия, технология педагогического проектирования, интерактивное взаимодействие, студенты-экономисты.

Yaschenko £. M. Formation of communicative culture of students in an educational process of higher economic educational establishments. - Manuscript.

A dissertation submitted for the degree of Candidate of Sciences (Pedagogics) in speciality 13.00.07 - theory and methods of education. - Institute of education problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2010.

The thesis deals with the comprehensive research of pedagogical conditions to form the communicative culture of students under educational and bringing - up process as well as criteria, indicators and strata of communicative cultural formation. The author analyzed the conditions of the development among the students of higher economic educational establishments. There was substantial and verified experimentally the technology to draft the pedagogical communication in the sphere of improvement of professional qualification for graduating economist, their communicative culture, system of values and moral world-view as well as possibilities for self-education.

The dissertation contains a theoretically grounded and experimentally tested technology of forming of communicative culture which is directed on the development of students' communicative literacy, competence and system of values, reflects becoming of their morally spiritual world and stimulates motivation to self-perfection.

Key words: communicative culture, pedagogical conditions, technology of forming of communicative culture, interactive mechanism, students-economists.

Підписано до друку 15.11.2010 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 27.

«Видавництво "Науковий світ"»
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13,200-87-15,050-525-88-77